

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Muhammed İbrahim Abdülaziz Şâdî, *el-Belâgatü'l-cedîde mâ lehâ ve mâ 'aleyhâ*. Kahire, 'Âlemü's-Sekâfe, 2022, 349 Sayfa.

İsmail ARAZ*

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) belagat ilminin temel kaynaklarından kabul edilen *Miftâhü'l-'ulûm* eseri üzerine klasik dönemde birçok çalışma yapılmıştır. *Miftâh*'ın belagatle ilgili üçüncü bölümüne yoğunlaşan bu çalışmalar ilk başta telhis türünde eserlerle başlamıştır. Sonrasında şerh, hâşiye ve ta'likât gibi türlere ayrılarak zengin bir belagat literatürünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hâşiye ve ta'likât türündeki eserler 13./19. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak 14./20. yüzyılla birlikte belagat eksenli çalışmalarda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Şöyle ki Mısır'ın en önemli dinî eğitim kurumu olan Ezher'deki ıslahat ve tecdit çağrıları, belagat eğitiminin de gözden geçirilmesini gündeme getirmiştir. Muhammed Abduh (ö. 1905), Reşîd Rızâ (ö. 1935) ve Abdurrahman el-Berkûkî (ö. 1944) gibi önemli ilim adamları tarafından desteklenen bu çağrıya göre, belagati mantık kurallarına ve kavramlar yumağına dönüştüren hâşiyeler terk edilmeli, Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) zevk-i selim eksenli *Esrârü'l-belâga* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* eserlerine dönülmelidir. Abduh, bu çağrıyı eyleme dönüştürerek Reşîd Rızâ'nın da desteğiyle *Esrâr* ve *Delâ'il*'i neşretmiştir (1902-1903).

Abduh'un belagatin aslına dönülmesini esas alan ıslahat çağrılarının, belagatin yenilenmesini isteyenler için ilk tecdit örneklerinden olduğu söylenebilir ancak yenilikçiler sadece Abduh'tan etkilenmemişlerdir. Emîn el-Hûlî (ö. 1966), Ahmed eş-Şâyib (ö. 1971), Tâhâ Hüseyin (ö. 1973), Recâ' 'Îd ve Şevkî Dayf (ö. 2005) gibi araştırmacıların belagatle dair görüşleri incelendiğinde Abduh'un asla dönüş anlayışından ayrı olarak tecdit adı altında başka görüşlerin de ileri sürüldüğü fark edilir. Özellikle belagatin modern çağa uygun olarak yenilenmesini ve farklı bir okuma yöntemiyle değerlendirilmesini savunan bazı araştırmacılar, göstergebilimin kurucularından Roland Barthes (ö. 1980), retorik argümantasyon vurgusuyla dikkat çeken Chaïm Perelman (ö. 1984), şiirsel dilin yapısı üzerine yoğunlaşan Jean Cohen (ö. 1994) ve yorumbilimci Paul Ricoeur (ö. 2005) gibi Batılı isimlerin etkisinde kalmışlardır.

* Dr. Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, ismmailaraz@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-3482-0483

Araştırmacıların çalışmaları aracılığıyla medeniyetler arasında ilmî etkileşimin oluşması kaçınılmazdır. Ancak reform ya da tecdit adı altında belagatin yenilenmesini isteyen bazı araştırmacıların söylemleri incelendiğinde kaçınılmaz olan bu durumun farklı projelere hizmet eden bir yöne evrildiği görülür. Tecdit fikrini aşan bu söylemler, Kur'an'ın anlaşılmasına hizmet eden klasik belagatten kurtulmayı; 13./19. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'da dilbilim ve yorumbilim alanında artan çalışmalara uygun bir belagat anlayışının benimsenmesinin gerekliliğini savunur. Bu söylemleri dillendiren araştırmacılara göre, Batı'daki edebiyat ve belagat sahasında meydana gelen gelişmeler örnek alınmalıdır. Kanaatimizce bu araştırmacıların ihmal ettikleri husus, belagatin, İslam medeniyetinin karakteristik unsurlarını taşıdığı ve dışarıdan gelen kuramlarla yeri geldiğinde örtüşmediğidir. Bu ayrıntı ihmal edildiği için söz konusu araştırmacılar, başka medeniyetlerde ortaya çıkan kuramlarla örtüşmeyen belagatin mazide kaldığını ileri sürerek modern çağın ihtiyaçlarına uygun yeni bir belagat anlayışına vurgu yaparlar.

Açıklamalar çerçevesinde bu yazıda, Batı'daki retorik çalışmaları Arapçaya uyarlayan araştırmacıların söylemlerini ilmî bir üslupla tartışan *el-Belâgatü'l-cedîde mâ lehâ ve mâ 'aleyhâ* (Türkçesi: *Yeni Retorik: Olumlu ve Olumsuz Yönleri*) eseri değerlendirilecektir. *Es-râr* ile *Delâil* eserlerine yaptığı şerhlerle bilinen, Ümmülkurâ ve Ezher Üniversitelerinde akademik çalışmalarda bulunan İbrahim Şâdî'nin kaleminden çıkan eser, belagat sahasındaki tecdit hareketlerine farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. Eser boyunca yazar, yeni retorik kuramları ve söylem çözümlerini tartışır. Ayrıca bu kuramları ve söylemleri Arapça metinlere uygulayanların safsatalarına (mugâlata) vurgu yapar. Özetle ifade edilirse, yedi bölüme ayrılan eserin giriş kısmında yazar, ayrıntılarını sonraki bölümlerde değerlendirmek üzere Batı retoriğini ve yeni retorik çatısı altında ele alınan konuları inceler. Birinci bölümde yeni retorik'in olumlu yönlerine ve kazanımlarına, ikinci bölümde yeni retorik'in olumsuz yönlerine ve bunun Kur'an gibi dinî metinler üzerinde uygulanmasının arz ettiği tehlikelere, üçüncü bölümde yeni retorik'in en önemli alanı olan argümantasyonun temel problemlerine, dördüncü bölümde ise argümantasyonun Arap (Doğu) belagatindeki alternatifine değinir. Beşinci bölümde Arap belagati ile Batı belagatini edimbilim (ar. tedâvüliyye, fr. pragmatique, ing. pragmatics), estetik, mecaz ve söylem çözümlemesi gibi açılardan karşılaştırır. Altıncı bölümde akültürasyon (ar. müsâkafe, fr. l'acculturation, ing. acculturation) kavramı çerçevesinde Arap belagati ile Batı belagati arasındaki kültürel etkileşimi ele alır. Yedinci bölümde ise Cahiliye şairlerinden Murakkış el-Asgar'a ait bir kasidenin belagat açısından genel tahlilini yapar. Yazar, mezkûr ana başlıkların yanında Arap belagati ve yeni retorik hakkında birçok alt başlığa değinmeyi de ihmal etmez (s. 3-341).

Bölümlerin içeriğinden anlaşılacağı üzere *el-Belâgatü'l-cedîde*, Arap belagati ile Batı belagati arasındaki farkları ortaya koyan önemli bir eserdir. Yazar, eserin başlığında geçen *el-Belâgatü'l-cedîde* ifadesiyle doğrudan belagate dönük tecdit hareketlerini kastetmektedir. Bunun yerine Perelman ve Lucie Olbrechts-Tyteca (ö. 1987) tarafından 1958 yılında *Traité de l'argumentation, la nouvelle rhétorique* (Türkçesi: *Argümantasyon Üzerine*

Bir İnceleme, Yeni Retorik) adıyla yayımlanan eserde retorik argümantasyon (ar. hicâc, fr. l'argumentation) kavramını bir kurama dönüştürmek amacıyla ortaya atılan yeni retorik (ar. el-belâgatü'l-cedîde, fr. la nouvelle rhétorique, ing. new rhetoric) söylemine ve bu söylemle ilintili konulara atıf yapar. Ayrıca bu söylemin Doğu dünyasına intikal eden hâlini değerlendirir. Yazar, yeni retorik'in olumsuz yönlerinin yanı sıra olumlu yönlerine de temas eder (s. 35-129). Zaten eserin başlığında geçen *mâ lehâ ve mâ 'aleyhâ* ifadesi olumlu ve olumsuz yönleri ele aldığına işarettir. Ancak yazarın asıl vurgusunun, argümantasyonu belagatin temel konusu hâline getirmeye çalışanlara cevap vermek olduğu söylenebilir. Perelman ve Tycheca'nın geliştirdiği kuramı olduğu gibi Doğu dünyasına nakledenlerin bunu sadece şiire değil, Kur'an'a da uyguladıklarını ifade eden yazar, söz konusu araştırmacıların dinî değerleri çığnemelerini ve Kur'an'ı normal bir metin addetmelerini tenkit eder (s. 15, 185-208). Tam da burada çalışmanın misyonu ortaya çıkar. Buna göre *el-Belâgatü'l-cedîde*, uygulanabilirliğini tartışmadan yeni retorik'i Batı'dan İslam dünyasına uyarlayanların tezlerini çürütmek amacıyla kaleme alınmıştır. Eserin temel hedefinin, yeni retorik'in aslında İslam dünyasında farklı şekillerde bulunduğunu, Batı'daki metinler üzerinde uygulanan bir kuramın herhangi bir eleştiri süzgecinden geçirilmeden İslam medeniyetini temsil eden metinler üzerinde uygulanmasının doğru olmadığını ortaya koymaktır.

Modern çalışmalarda yaygın olarak tartışılan yeni retorik, geleneksel retorikten türemekle birlikte delaleti ve kapsamı değişmiş bir terimdir. Bu terim, modern çağda Batılı yazarlar tarafından, Aristo'nun (MÖ 322) retorik çalışmalarını canlandırmak için kullanılır. Perelman, modern tartışma teorisinin, Aristo'nun eserlerinde yayılmış olan eleştiri ve retorik kavramlarına dayandığını iddia eder. Bu bağlamda yeni retorik temelde insanları ikna etme çabasıyla hareket eden mantıklı bireylerin, argümantasyonu zorunlu olarak kullandığına dair bir önermeyle öne çıkar. Bu yaklaşıma göre, insanlar iddialarını desteklemek ve doğrulamak amacıyla bu süreci yürütürler. Dahası, bu mantıksal sürecin, filozoflar tarafından da benzer şekilde uygulandığı vurgulanır. İlk bakışta, Perelman'ın yeni retorik olarak adlandırdığı yaklaşımın eski retoriğe bağlı olduğu anlaşılır. Çünkü her ikisi de alıcıların zihnini aydınlatmayı hedefleyen belirli retorik tekniklere ve prosedürlere dayanır ve ikisi de tartışma ve retorik alanlarından faydalanır. Ancak Perelman, bu benzerlik ve bağlılığı aşar ve kavramları yeniden şekillendirir. Yazara göre yeni retorik kavramı çıkmadan önce Batı'da belagat, (a) estetik değerlerin öne çıkarıldığı, (b) argümantasyon söyleminin savunulduğu ve (c) Aristo'nun argümantasyonu ile Roland Barthes'in stilistik kavramını sentezleyen ve *systeme (en-nesak)* olarak bilinen genel belagat şeklinde üç temel eğilime sahipti (s. 9-17). Perelman'ın çalışmaları sayesinde mezkûr üç eğilim arasından argümantasyon öne çıktı. Yazara göre Perelman'ın amacı, retorik aracılığıyla argümantasyonu geliştirmektir.

Yazar, Perelman'ın bu çabasını fark eder ve bu farkındalıktan hareketle argümantasyonu *hicâc* kavramıyla Arap dünyasına naklederek yanlış yorumlayan araştırmacıları tenkit eder. Ona göre bu araştırmacılar, argümantasyonun amacının, belagatin (Batı'da retoriğin) geliştirilmesi ve işlevselleştirilmesi olduğunu belirtmişlerdir. Hâlbuki asıl amaç felsefi

bir eğilim çerçevesinde argümantasyonu siyasi, iktisadi ve günlük söylemlerde etkin hâle getirmektir (s. 15). Bu bağlamda denilebilir ki argümantasyon, belagati dilbilim, mantık ve okuma kuramı gibi kavramlar çerçevesinde ele alarak çağdaş eleştiriyi konuşma analizi stratejileriyle donatan teorik bir dayanak bulma amacındadır. Yazar, argümantasyon çerçevesinde şekillenen yeni retorik'in Batı'daki bu şekline karşı çıkmaz. Estetik, üslup, biçim ve retorik argümantasyon gibi genel retoriğin sahasına giren konular arasında argümantasyonun öne çıktığını belirten yazar, Batılı araştırmacıların yeni retorik kavramıyla argümantasyonu kastettiklerine dikkat çeker. Aynı şekilde Fas, Tunus ve Cezayir gibi Mağrip ülkelerindeki araştırmacıların bu konuda Batı'yı takip ederek argümantasyonu esas aldıklarını belirtir. Yazara göre Mağripli araştırmacılar, Cürcânî ve Sekkâkî gibi belagat teorisyenlerinin görüşlerinde argümantasyonun köklerini arayarak ya da argümantasyonu esas almayan retoriğin ilmî değerini azaltarak asıl retoriğin argümantasyon söylemi üzerinden oluştuğunu vurgularlar (s. 22-33).

Yazar, çeşitli uyarlamalarla Kur'an ve edebî metinler üzerinde uygulanan argümantasyon savunucularını eleştirir. Ona göre Kur'an'ın ve Arap edebiyatının karakteristik özellikleri vardır. Bu özellikler tespit edilmeden Batı'dan uyarlanan bir kuramın uygulanması ciddi tahribatlara yol açabilir. Bu bağlamda argümantasyonun önemli savunucularından Faslı edebiyatçı Muhammed el-Umerî'nin Cürcânî hakkındaki iddialarına cevap verir (s. 28). Umerî'ye göre, Aristo'nun retorik anlayışının İslam dünyasında etkili olmasına Cürcânî'nin belagat anlayışı engel olmuştur. Cürcânî, Kur'an'ın eşsiz nazmı çerçevesinde belagati dar bir alana hapsederek filozofların Aristo retoriğine dair görüşlerinin yankı bulmasının önüne geçmiştir. Ancak yazara göre, Cürcânî yapıcı bir yöntemle Kur'an ile şiirdeki söz dizimi incelemiştir (s. 29). Yazarın, argümantasyonu belagatin temel alanına dönüştürmek isteyenlere cevap olarak Cürcânî'nin yöntemine atıf yapması önemlidir. Nitekim Cürcânî, yazarın da belirttiği gibi üstünlük ve karşılaştırma ilkelerinden hareketle Kur'an ile Arap şiirini çözümlenmeye çalışmıştır. Bu çözümlenme serüveni, belagati dar bir alana hapsedmek yerine, edebî incelikler çerçevesinde farklı yorumların ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Yazara göre yeni retorik, Batılı araştırmacılar ile onları takip eden Doğulu araştırmacıların yaptıkları gibi genel retorik ya da argümantasyon şeklinde dar bir alanla sınırlandırılmamalıdır. Objektif bir şekilde incelendiğinde yeni retorik'in olumlu yönlerinin bulunduğu görülür. Buna göre yazar, incelenmeye ve uygulanmaya değer gördüğü üretken mecaz (ar. el-mecâzû't-tevlîdî, ing. generative metaphor) ya da bilişsel metafor (ar. el-isti'âratü'l-ma'rifiyye, ing. cognitive metaphor) ve anlamsal işlev (fr. la fonction sémantique) gibi yeni retorik'in kapsam alanına giren birçok kavramı ele alır. Bu kavramların ortaya çıkışını ve dildeki kullanımlarını inceler. Kanaatimizce yazarın bu konuda takdiri hak eden çabası, Arap belagatinin söz konusu kavramların işlevsel boyutundan faydalanması gerektiğini belirtmesinde öne çıkar. Bununla da yetinmeyen yazar, söz konusu kavramların bir kısmının klasik belagat kitaplarında yer aldığını örnekleriyle vurgular (s. 37-74).

Yeni retorik'in kazanımlarının yanı sıra olumsuz yönlerini de tartışan yazar, Doğulu ve Batılı araştırmacılar tarafından farklı yönlerden çalışılan üslupbilim ve dilbilimi ele alır (s. 77-129). Yazara göre Batı'daki üslupbilim ile Doğu'daki üslupbilim aynı değildir (s. 77). Doğu'daki üslupbilim klasik dönemde şiir serikâtlarında ortaya çıkar. Bu durum, özellikle üslubu sözün bir tür dizimi olarak tarif eden Cürcânî'nin belagat anlayışında net bir şekilde görülür. Batı'da ise üslup, dilbilim çalışmalarının bir halkası olarak gelişim gösterir. Belagat ve edebî tenkitte yer edinmek isteyen üslupbilim taraftarları, dilbilimin bir halkası olan bu alanın retorik'in uzantısı olduğunu iddia ederler. Böylece retorik'i esas alan argümantasyon savunucularıyla ilmî bir tartışmaya girerler.

Eser boyunca yazar, ilmî bir üslup takip etmeye çalışır. Üslupbilime dair görüşlerini aktardığı Sa'd Maslûh gibi Kur'an'a ve Arap diline hizmet eden ilim adamlarının açıklamalarını delilleriyle beraber tartışır (s. 81, 299-306). Muhammed el-Umerî gibi argümantasyon konusunda iddialı görüşleri olan araştırmacılara ise sert eleştiriler yöneltilir (s. 23, 28-29, 31-33). Bu konuda araştırmacıların belagate yaklaşımlarını temel kriter kabul ettiği söylenebilir. İnkârcı bir kabulde belagate yaklaşan ve Batı'ya meyleden araştırmacıları keskin ifadelerle hedef alırken ilmî bir şekilde yeni retorik alanında çalışma yapan araştırmacılara daha hafif eleştiriler yöneltilir.

Genel olarak ifade edilecek olursa, eser boyunca yazarın temel vurgusu, yeni retorik adı altında Batı'da ortaya çıkan teorilerin doğrudan kabul edilmemesidir. Elbette o, özellikle gündelik konuşma dilinde ortaya çıkan istiare ve mecazların incelenmesine yönelik Batı merkezli çalışmaların kazanımlarından faydalanılması gerektiğini, Arap belagatinin bu yönden eksik kaldığını sarahaten belirtir. Ancak bu eksikliği gerekçe göstererek söz konusu çalışmaların Kur'an gibi dinî metinler üzerinde uygulanmasına karşı çıkar. Bunun yanında Cürcânî ve Sekkâkî gibi belagat teorisyenlerinin görüşlerini derinlemesine incelemeyi bırakıp Batı menşeli kuram ve yöntemlerle klasik edebî metinlerin incelenmesinin doğru olmadığına dikkat çeker. Bu ise yazarın, argümantasyon, metinlerarasılık, üslupbilim, şiirsellik ve söylem çözümlemesi gibi kuramlara doğrudan karşı çıkmadığını gösterir. Temel vurgusu, söz konusu retorik kuramların, Doğu dünyasına doğru bir yöntemle nakledilerek İslam medeniyetine uyarlanması, sonrasında belagatle barışık bir üslupla ilgili alanlara kazandırılmasıdır. Bu yönüyle yazar, Batı'da retorik anlamda kaydedilen gelişmelerin tam anlamıyla anlaşılması için Arap belagatinin özümsemesi gerektiğini savunur. Aslında o, bugünü anlamının ve geleceği doğru bir şekilde yorumlamanın ancak geçmişi çok iyi bilmekle mümkün olduğuna işaret eder. Yazarın bu konudaki hassasiyeti yerindedir. Nitekim Arap belagatinin eksiklikleri olup olmadığı, günümüzdeki dilsel veri ve problemlere cevap verip veremediği gibi birçok soruya cevap verebilmek ancak söz konusu belagatin inceliklerine vâkıf olmak ve âlimlerin çabalarını hakkıyla yorumlamaktan geçer. Aksi takdirde geçmişi bilmeden başka medeniyetlerden bilgi aktarımında bulunarak yeni bir gelecek inşa etmek hem geçmiş hem de geleceği tahrip edebilir.

el-Belâgatü'l-cedîde'de işlenen bütün meseleleri burada sıralamanın mümkün olmadığını belirtmekte fayda vardır. Gerek ülkemizde yeterince bilinmeyen yeni retorik kavramı çerçevesinde argümantasyona geniş yer ayırması gerekse birçok güncel belagat kavramını aktarması yönüyle eserin anlaşılmasının zor olduğu söylenebilir. Yazar, yeni retorikle ilgili Batı'dan Arap dünyasına nakledilen kavramların sadece Arapçasını aktarmış, Fransızca ya da İngilizce asıllarına yer vermemiştir. Bu durum, Türkçede henüz karşılığı bulunmayan ya da yaygın olmayan kavramların anlamlandırılmasını güçleştirmektedir. Ele aldığı konunun önemine ve misyonuna rağmen eserin en önemli eksikliği, kanaatimizce söz konusu kavramların sadece Arapçasının aktarılmış olmasıdır. Hâlbuki yeni retorik ve argümantasyona dair kavramların aslı özellikle Fransızcada bulunmaktadır. Buna rağmen yazar, edebî imgeler, şiirsel dilin yapısı, edebiyat teorisi, argümantasyon ve üslupbilime dair açıklamalarında ya Arapça eserlerden ya da Fransızcadan Arapçaya çevrilen çalışmalardan yararlanmıştır. Yazarın belagat alanındaki derin birikimi dikkate alındığında bunun sebebinin eserin kaleme alınma gayesinde saklı olduğu söylenebilir. Zira yazar eseri, yeni retorik'in Batı'daki gelişimini anlatmak ya da Batılı araştırmacılar tarafından nasıl uygulandığını izah etmek için kaleme almamıştır. Amaç, yeni retorik'in Müslüman araştırmacılar tarafından alımlanma ve uygulanma sürecini tartışmaktır. Hâliyle bu durum, yazarın Arapça kaynaklardan istifade etmesinde, Kur'an ve şiir gibi Arapça metinleri örnek vermesinde etkili olmuştur. Yeni retorik'in temel kavramlarının uzantılarını *Esrâr ve Delâ'il* gibi temel belagat kitaplarında araması da bunu gösterir.

Son olarak, kaynakçası ile dizininin bulunmaması ve bazı sayfalardaki basım hataları (s. 87-88, 313-314, 316) gibi eksikliklere rağmen *el-Belâgatü'l-cedîde*, modern dönemde belagat alanında kaydedilen ilerlemeyi klasik belagatle sentezleyerek okuyucuyla paylaşan önemli bir eserdir. Ülkemizde henüz çalışılmayan birçok konuya temas eden eserin, özgün çalışma sahaları arayan araştırmacıların ilgisini çekeceği muhakkaktır. Alanında yetkin araştırmacılar tarafından eserdeki modern belagat kavramlarının, maksadı en iyi ifade edecek şekilde Türkçeye kazandırılması Arap dili ve belagati alanına büyük katkı sağlayacaktır.